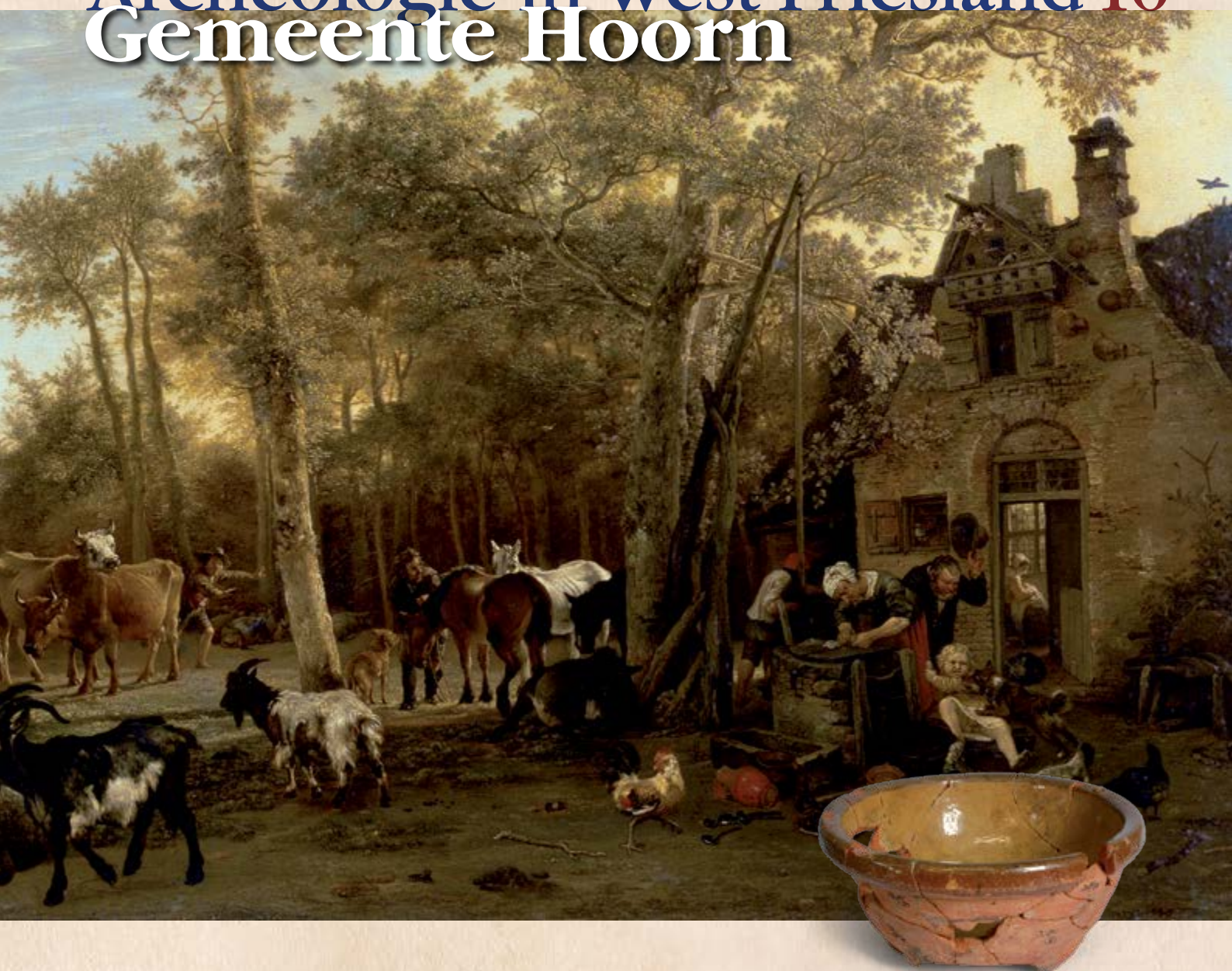

Archeologie in West-Friesland 10 Gemeente Hoorn

Een Westfrieze stolpboerderij uit de Gouden Eeuw

Archeologisch onderzoek naar een stolpboerderij
uit de 17de eeuw aan de Bangert in Zwaag

Stolpboerderijen zijn karakteristiek voor het Westfriesse landschap: een hoog piramidevormig dak in een weidse groene omgeving vormt de stolp h t plaatje van deze regio. Dit eeuwenoude boerderijtype neemt een belangrijke plaats in binnen de geschiedenis van dit gebied. Stolpen zijn in de Gouden Eeuw (circa 1550-1650) in nagenoeg ieder dorp, perceel na perceel gebouwd.

Wat betreft deze Hollandse gouden tijd gaat de aandacht vooral uit naar de steden. Deze veranderen in de Gouden Eeuw sterk van gedaante door de aanleg van havens en de bouw van voorname koopmanshuizen. Ook het platteland onderging eenzelfde ingrijpende verandering door de aanleg van polders, vaarten en de bouw van stolpboerderijen. Desondanks is weinig bekend over de ontwikkeling van deze monumentale bouwwerken. We weten bijvoorbeeld niet wanneer dit boerderijtype precies is ontstaan, waarom voor deze vorm werd gekozen en waar de eerste stolpen zijn gebouwd. En hoe zagen die oudste stolpen eruit?

Een van de methodes om nieuwe informatie te verkrijgen over de geschiedenis van de stolp is archeologisch onderzoek. In 2012 is een vroeg 17de-eeuwse stolpboerderij opgegraven langs de Bangert in Zwaag. Het onderzoek vormt een waardevolle aanvulling op de geschiedenis van dit boerderijtype en biedt daarnaast voor het eerst een inkijkje in een eenvoudig boerenhuishouden even buiten de stad Hoorn.

Archeologisch onderzoek naar stolpen

Al vanaf het begin van de 20ste eeuw wordt bouwhistorisch onderzoek gedaan naar bestaande stolpboerderijen. Hoewel diverse boeken over dit onderwerp zijn geschreven, blijven veel vragen over de

geschiedenis van de stolp tot op heden onbeantwoord. Om onze kennis van dit boerderijtype te vergroten, is het belangrijk dat de stolp ook vanuit andere onderzoeksdisciplines wordt bestudeerd, bijvoorbeeld de archeologie. Archeologisch onderzoek naar stolpen staat nog in de kinderschoenen: in 2004 is de eerste stolpboerderij opgegraven en tot op heden zijn in totaal slechts zeven stolpen op deze manier onderzocht, waarvan vijf in West-Friesland. Door middel van archeologisch onderzoek kan bijvoorbeeld informatie worden verkregen over de wijze van funderen, de indeling van de boerderij, toepassing van bouw materiaal, verbouwingen door de tijd heen en de gebruiksvoorwerpen van de bewoners.

Een boerderij langs de Bangert

De Bangert was oorspronkelijk een smalle weg tussen de dorpslinten van Zwaag en Westerblokker in, iets ten noorden van de stad Hoorn. Aan weerszijden van de Bangert lag een brede sloot: langs de noordzijde de Grote Wijzend en langs de zuidzijde de Kleine Wijzend. Op de kaart van Johannes Dou uit omstreeks 1650 worden de huizen langs de Bangert aangeduid met de naam 'Banjaerden'. Deze naam is afgeleid van de boomgaarden (bangaarden) die hier vanaf de 15de eeuw werden aangeplant. Bij het maken van de kaart door Dou bestond de onderzochte stolpboerderij al. Waarschijnlijk is de stolp het meest westelijke blokje langs

de noordzijde van de Bangert. Uit historische bronnen is bekend dat de stolp in 1870 is gesloopt, waarna op dezelfde plek een kleinere stolp opnieuw is gebouwd. In 2012 is ook dit gebouw gesloopt en vervangen door een moderne stolpvilla.

Een gedempte sloot

Uit het archeologisch onderzoek is gebleken dat voorafgaand aan de bouw van de eerste stolpboerderij een sloot op de bouwlocatie is gedempt. Hierbij is veel afgedankte keramiek in de sloot gestort, vermoedelijk door omwonenden. De keramiek dateert uit de periode 1575-1615 en bevat met name het standaard rood- en witbakkend aardewerk, bijvoorbeeld koekenpannen, kookpotten, papkommen en borden. Het duurdere aardewerk, bijvoorbeeld beschilderde borden van witte klei (majolica) en steengoed uit Duitsland, is slechts in beperkte mate gevonden. Bijzondere stukken zijn onder meer een complete steengoedkan met baardmanmasker en het wapen van Friesland, een klein potje uit het stroomgebied van de Weser in Noord-Duitsland en een miniatuurkannetje van majolica. Uit de sloot komen verder enkele opvallende vondsten van metaal, namelijk drie mini-atuurobjecten: de treeft (braadrooster), de schuimspaan en de stoel zijn door kinderen als speelgoed gebruikt.

Bouw van de stolpboerderij

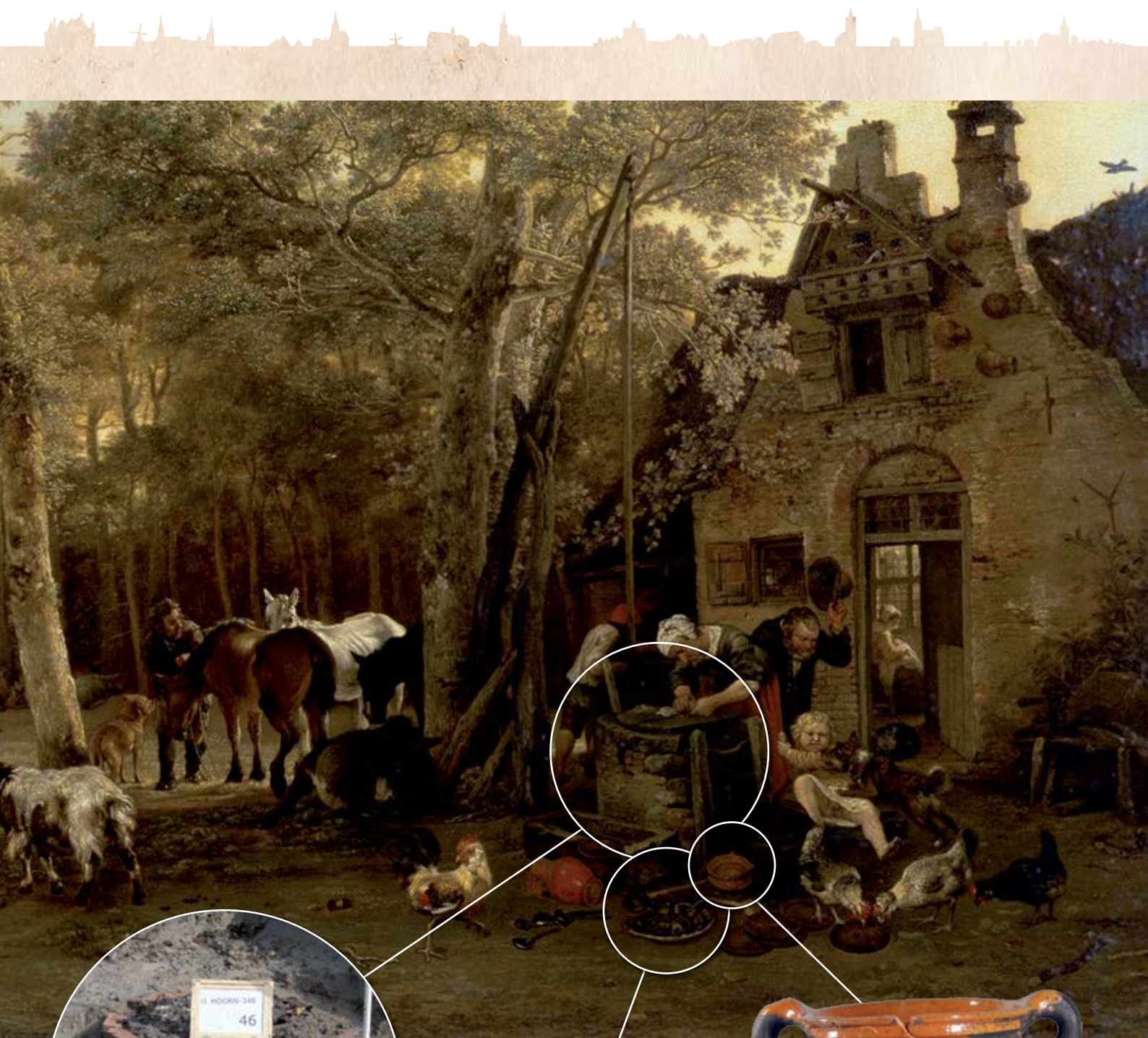
De bouw van de eerste stolpboerderij kan op basis van de keramiek uit de sloot rond 1615 worden gedateerd. Met name over de westelijke helft van de boerderij is veel informatie verkregen. Hier waren direct onder het maaiveld de resten van het gebouw nog geheel intact in de bodem aanwezig.

Uitsnede uit de kaart van Johannes Dou uit 1651-1654. Het blokje bij de pijl is waarschijnlijk de onderzochte stolpboerderij.

Locatie van Bangert 61 op de grens van Zwaag en Blokker in 2013.

De 17de-eeuwse waterput tegen de achtergevel van de boerderij.

Een bord van majolica met Chinees decor uit de 17de eeuw. Ø 33 cm.

Een kookpot van roodbakend aardewerk uit de gedempte sloot, rond 1600.

Tot de verbreding van de weg kort na 1950 lag ook ten zuiden van de huidige weg een 'Wijzend' met bruggen naar de huizen.

De funderingen van de 17de-eeuwse stolp worden opgegraven, april 2012.

De fundering van de westelijke zijgevel van de boerderij was 15 meter lang en is in zijn geheel teruggevonden. Verder was nog een deel van de fundering van de voor- en achtergevel aanwezig. De overige resten van de boerderij bestonden onder andere uit de fundering van de schoorsteen, drie ondiepe kelders, funderingen van binnenmuren, twee waterputten en diverse 'poeren', oftewel vierkante bakstenen fundamenteën waarop houten stijlen rustten.

De funderingen van de gevels van de boerderij aan de Bangert waren heel licht uitgevoerd: de bakstenen fundering was ondiep en niet verstevigd door middel van funderingshout, bijvoorbeeld palen of planken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat op de locatie van de gedempte sloot de westgevel behoorlijk was verzakt. De lichte fundering maakt het waarschijnlijk dat alle buitengevels van de boerderij bestonden uit houten wanden op een bakstenen plint.

Indeling

Op basis van de aangetroffen sporen kan de indeling van de boerderij worden gereconstrueerd. Tussen de vier stijlen van het 'vierkant', het houtskelet van de stolp, bevond zich zoals gebruikelijk de hooiberg. Langs de westelijke zijgevel lagen de woonvertrekken: twee rechthoekige kamers van ongeveer zeven meter lang en ruim drie meter breed. Binnen de kamers lagen drie ondiepe voorraadmeters, die toegankelijk waren via een luik in de houten vloer. Rond 1800 is verder een waterbak in de achterste woonruimte gemaakt, mogelijk bedoeld voor het koelen van de melkbussen met verse koeienmelk.

De kamers werden van elkaar gescheiden door een schoorsteen die aan weerszijden was voorzien van een schouw, zodat beide woonvertrekken konden worden verwarmd. In en rond de boerderij zijn fragmenten van wandtegels gevonden, afkomstig van deze schouwen. Uit deze vondsten blijkt onder meer dat een van de schouwen in de 17de eeuw aan weerszijden was voorzien van een kleine nis waarin een kaars kon worden geplaatst. De vloertegels van deze kaarsennissen, herkenbaar aan het grote formaat en de beschilderde zijkant, zijn teruggevonden. Uit de eerste helft van de 19de eeuw dateren fragmenten van tegeltableaus, een grote afbeelding geschilderd over meerdere tegels, met paarse beschildering. Twee kleine tableaus van een boer met een paard en een boer met een koe vormen duidelijk een paar. In de buurt van de haarden zijn verder aanwijzingen gevonden voor bedsteden of kasten tegen de woonvertrekken aan.

Een kleine kan van majolica uit de gedempte sloot, rond 1600. Hoogte 6 cm.

Een complete baardmankruik met het wapen van Friesland uit de gedempte sloot, rond 1600. Hoogte: 16,5 cm.

Een potje van Weser-aardewerk uit de gedempte sloot, rond 1600. Hoogte: 8,5 cm.

Een miniatuur treeft (6 cm lang), schuimspaan (8 cm lang) en stoelmatting en -rug (3 cm breed) uit de gedempte sloot.

Langs de achtergevel lag de koeienstal, waar ruimte was voor ongeveer tien koeien. De koeien werden gehouden voor de melk en stonden alleen tijdens de wintermaanden op stal. In de 17de eeuw kon water uit een waterput buiten de boerderij worden gehaald. Rond 1700 werd deze waterput gedempt en is een nieuwe waterput in de stal gemaakt. De dars bevond zich aan de oostzijde van de boerderij. Via de dars - vanaf de voorkant van de stolp toegankelijk door twee grote darsdeuren - werd met de boerenwaggen het hooi in de hooiberg gebracht.

Ten slotte was nog een ruimte aanwezig aan de voorzijde van de stolp, tussen de dars en een woonvertrek in. Het is niet

met zekerheid te zeggen wat de functie ervan is geweest. Aangezien in deze kamer een haard ontbrak en de ruimte zodoende niet kon worden verwarmd, is het onwaarschijnlijk dat het in gebruik was als woonvertrek. Vermoedelijk deed de ruimte dienst als zaadkamer: hier werd het zaaigoed voor het volgende jaar bewaard. Waarschijnlijk verdienden de bewoners van de stolp aan de Bangert namelijk niet alleen de kost met veehouderij, maar ook met tuinbouw.

Kelder met plavuizen vloer, 17de eeuw.

De indeling van de boerderij aan de Bangert toont veel overeenkomsten met die van de Barmhartige Samaritaan, een stolpboerderij uit 1659 aan het dorpslint van Westerblokker. Deze boerderij is een van de weinige voorbeelden van een 17de-eeuwse stolp waarbij de oorspronkelijke indeling en het interieur redelijk goed bewaard zijn gebleven. De westelijke zijgevel is 15 meter lang, net als bij de boerderij aan de Bangert. Ook in het geval van deze boerderij bevinden de woonvertrek-

Een fragment van een paars tegeltableau met boer en paard uit de 19de eeuw.

ken zich langs de westelijke zijgevel en worden twee woonvertrekken gescheiden door de schoorsteen met aan weerszijden een schouw. Langs de achtergevel ligt de stal met een waterput en de dars bevindt zich langs de oostelijke gevel. Naast de dars is langs de voorgevel een vierde woonvertrek aanwezig.

Gebruiksvoorwerpen van de bewoners

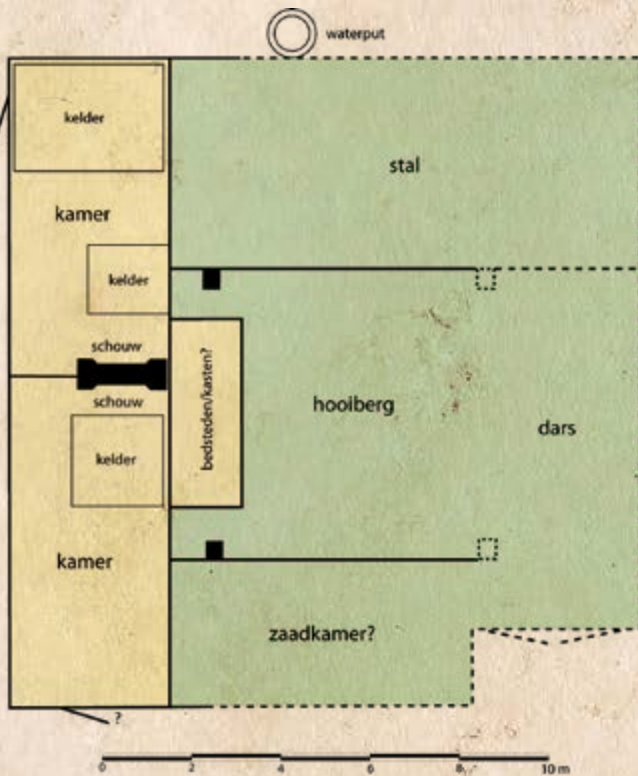
Rond de boerderij zijn enkele afvalkuilen gevonden uit de 17de en 18de eeuw met afval van de bewoners van de boerderij. Het aardewerk kan als zeer eenvoudig worden gekarakteriseerd. Het duurdere Chinese porselein of keramiek uit het Meditterane gebied is bijvoorbeeld nauwelijks aanwezig, terwijl deze keramiek in West-Friesland over het algemeen in relatief grote hoeveelheden wordt aangetroffen. Diverse stukken eenvoudig rood- of witbakkend aardewerk zijn na beschadiging, bijvoorbeeld het afbreken van oor of steel, nog gebruikt. In de scherf van een bord van Delfts blauw uit de 18de eeuw is bovendien een kramgat aanwezig. Het bord is dus ooit gebroken en vervolgens hersteld met metalen krammen. De bewoners vonden het blijkbaar de moeite waard om een dergelijk stuk te repareren. Het is de vraag of het eenvoudige aardewerk wijst op armoede, of dat hier eerder sprake is van Westfriese eenvoud en zuinigheid van een boerengezin. Een bijzondere vondst van metaal is een rinkelbel uit de 17de eeuw: een combinatie van een rammelaar en bijtring voor een baby.

Een messing rinkelbel, een soort rammelaar, uit de 17de eeuw. Hieraan bingen kleine bellen en de achterzijde funtioneerde als 'bijtring'. Lengte: 10 cm.

Overzicht van de resten van de westelijke helft van de stolpboerderij, gezien richting het zuiden naar de Bangert, april 2012.

Reconstructie van de indeling van de 17de-eeuwse stolpboerderij aan de Bangert. De gestippelde lijnen zijn de vermoedelijke grenzen van de stolp. Het noorden is boven, de weg bevindt zich ten zuiden van de boerderij.

Vereenvoudigde weergave van de indeling van De Barmbartige Samaritaan in Westerblokker. Het noorden is boven, de weg bevindt zich ten zuiden van de boerderij.

Kaasproductie

Tussen het afval van de bewoners van de boerderij zijn vier kaasvormen van roodbakkend aardewerk gevonden. Typisch is de komvorm met een lekgat onderin. Zij vormen het bewijs dat op de boerderij kaas werd gemaakt. Bij diverse opgravingen in West-Friesland zijn zowel in de dorpen als steden identieke kaasvormen aangetroffen. De vormen lijken alleen in de 17de eeuw te zijn gebruikt voor de

productie van kaas. In de periode hierna werden de houten kaasvormen (kaaskoppen) waarschijnlijk algemeen toegepast. De houten kaasvormen waren sterk genoeg om onder een pers te worden geplaatst. Bij de aardewerken kaasvormen is dit niet mogelijk: zij zullen breken onder de grote druk van de kaaspers. Het is daarom aannemelijk dat de aardewerken kaasvormen niet zijn gebruikt in combinatie met een pers. Vermoedelijk werd

Een kaasvorm van roodbakkend aardewerk uit de 17de eeuw. Ø 18,5 cm.

Een kaasmakerij in de stal van een stolpboerderij, een impressie van rond 1850. Litho door Bing & Braet von Uberfeldt.

Kaasmarkt op de Roode Steen te Hoorn rond 1900. Links het huidige Westfries Museum.

De stolpboerderij De Barmhartige Samaritaan in Westerblokker. De boerderij uit 1659 heeft een stedelijke trapgevel. Rechts de groene houten darsdeur. Situatie 2008.

de wrongel in een kaasdoek in de vorm gedaan waarna er simpelweg een plank op de vorm werd gelegd, met daarop bijvoorbeeld wat bakstenen. Deze manier van kaas maken is weinig efficiënt en de kwaliteit van de kaas is mogelijk ook minder goed. Daarom kan worden gesteld dat de aardewerken kaaskvormen alleen zijn gebruikt voor het maken van kaas op kleine schaal, misschien zelfs alleen voor eigen consumptie. Dit hangt samen met het geringe aantal koeien dat de meeste boeren in de 17de eeuw bezat. Dit gold ook voor de boerderij aan de Bangert. In de 18de, maar vooral in de 19de eeuw, was sprake van een toename van het aantal koeien per boerderij. Zo nam de productie van kaas in West-Friesland een grote vlucht. De kaasmarkt van Hoorn was na Alkmaar de grootste in Noord-Holland. De kaas uit de dorpen in de omgeving van Hoorn zal dan ook zeker op deze markt zijn verhandeld.

Tijdscapsule

Bij de opgraving van de stolpboerderij aan de Bangert is informatie verkregen over de datering, indeling, maatvoering, constructie en zelfs de inrichting van deze stolp. De boerderij is na de bouw rond 1615 nauwelijks aangepast: in de 18de en 19de eeuw is alleen een waterbak

De tweede stolp uit 1870 op het perceel, gefotografeerd in 2012.

aan de stolp toegevoegd, is de bestaande waterput vervangen voor een nieuw exemplaar en is een van de schouwen versierd met nieuwe tegels. In 1870 is de boerderij gesloopt en verdwenen de ondergrondse resten als tijdsapsule onder de grond. Daarna is een nieuwe, kleinere stolp gebouwd. Deze is in 2012 gesloopt om plaats te maken voor een derde stolp.

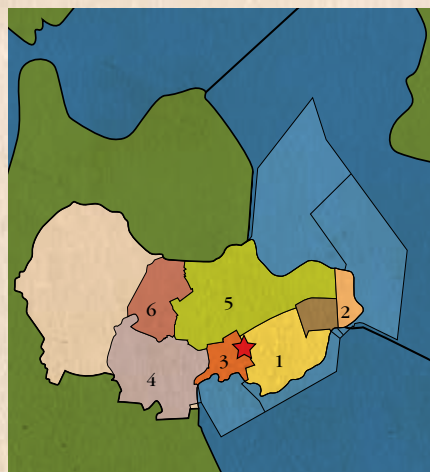
In West-Friesland staan waarschijnlijk nog tientallen, misschien zelfs honderden, stolpboerderijen die van oorsprong uit de 17de eeuw dateren. Vrijwel altijd hebben deze boerderijen in de 19de of 20ste eeuw ingrijpende verbouwingen ondergaan. Hierbij is de oorspronkelijke

De nieuwe stolpvilla, de derde stolp op het terrein, december 2013.

indeling vaak verdwenen en zijn de buitengevels meestal volledig vernieuwd. Bij de opgegraven boerderij aan de Bangert heeft een dergelijk grote verbouwing nooit plaatsgevonden, waardoor het mogelijk was om de ondergrondse resten van een 'zuivere' stolp uit het begin van de 17de eeuw te onderzoeken. De resultaten van het archeologisch onderzoek vormen op deze manier een belangrijke aanvulling op onze nog beperkte kennis van de geschiedenis van deze markante monumenten uit de Gouden Eeuw.

Van dit onderzoek is inmiddels een rapportage verschenen. Ook van andere stolpen zijn of zullen rapporten komen.

Colofon

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2014

Deze folder is een uitgave van Archeologie

West-Friesland, het gemeentelijk samen-

werkingsverband van 1 Drechterland,

2 Enkhuizen, 3 Hoorn, 4 Koggenland,

5 Medemblik, 6 Opmeer en 7 Stede Broec.

★ Bangert

Tekst: Diewertje Duijn

Redactie: Michiel Bartels & Christiaan Schrickx

Ontwerp en productie: Vind Magazine, Hoorn

Meer informatie?

Archeologie West-Friesland

Postbus 603, 1620 AR Hoorn, NL. 06304-68593

www.archeologiewestfriesland.nl

Dank gaat uit naar

De familie Ten Klei. en de familie Rood.

Afbeeldingen

Archeologie West-Friesland m.u.v.

Westfries Archief: 4-1. 6-5, Noord-Hollands Archief: 6-4,

Hermitage Museum Sint Petersburg Rusland: 1, 3-1

ISSN 2212-4365 (print)

ISSN 2212-4373 (web)

De Gouden Eeuw op het Westfriesse platteland. De Enkhuizer schilder Paulus Potter schildert in 1639 het alledaagse leven van mens en dier voor de stolpboerderij. De meid haalt water uit de put, de knechten voeren de paarden en verzorgen de koeien. Schapen, geiten en kippen lopen over het erf. De herenboer en zijn vrouw maken een wandeling. Aan de trapgevel hangt een duiventil en aan de buitenmuur spreuwenpotten. De stolp staat op een lage terp.

Gemeente
Drechterland

GEMEENTE
Enkhuizen

GEMEENTE
Hoorn

Koggenland

GEMEENTE
Medemblik

gemeente
Opmeer

Gemeente
Stede Broec